

Lezing van J.A. Leezenberg, KNO arts n.p. op 3 maart 2015

De ontwikkeling van de geneeskunde in Nederlands Oost-Indië

De ontwikkeling van de geneeskunde in Nederlands Oost-Indië is bepaald door militair politieke en economische omstandigheden, begonnen na het faillissement van de VOC in 1799. De bezittingen werden door de Nederlandse regering overgenomen (Bataafse Republiek) en door de eerste gouverneur generaal, H. Daendels, werd in 1808 een geneeskundige dienst ingesteld onder leiding van een officier van gezondheid. Het werk van de dienst was vooral op militairen gericht, pas daarna op burgers. De inlandse bevolking had in die tijd zogenaamde doekoens, genezers zonder een formele opleiding, maar met een eeuwenoude overdracht van kennis. De militaire artsen werden sinds 1794 niet-universitair opgeleid in Leiden en Utrecht aan de kweekschool voor militaire geneeskundigen. De Utrechtse school heeft tot na de tweede wereldoorlog bestaan, de opleiding in Leiden werd in 1920 opgeheven. Tot eind 18^e eeuw was de niet-universitaire opleiding van officieren alleen werkzaam ter ondersteuning van de krijgsmacht. Daarvoor waren de in Nederlands Oost-Indië werkzame chirurgijns in staat om via een zij-instroom officier van gezondheid te worden. Door de instelling van de geneeskundige dienst werden op Java drie ziekenhuizen beschikbaar gesteld: in Batavia (wijk Weltevreden), Semarang en Surabaya. Daar konden ook burgers behandeld worden. De bevolking vond eind 18^e eeuw na het opheffen van de VOC de westerse geneeskunde niet te vertrouwen. Als voorbeeld: een Europese arts had voor behandeling van malaria kininepoeders uitgedeeld in een dessa, die de volgende dag in de kali dreven. Van 1811 tot 1816 had Engeland de VOC-gebieden overgenomen en weer overgedragen aan het koninkrijk Nederland. De koning regeerde over staat en koloniën vanaf 1813. Voor de koloniën benoemde hij medewerkers. Voor de koloniën in het oosten onder andere Caspar Reinwardt, hoogleraar aan de UvA. Deze ging in 1816 naar Java en stichtte daar de nog steeds wereldberoemde tuin in Buitenzorg (nu Bogor). Hij heeft veel bijgedragen aan de ontwikkeling van de militaire en burgergeneeskunde, onder meer door het in 1804 begonnen pokkenvaccinatie-programma uit te breiden over de hele bevolking. Vanaf 1827 werd het programma ondergebracht bij de geneeskundige dienst. Reden hiervoor was een gebrek aan artsen buiten de grote steden op Java. Een tyfusepidemie in 1846 en 1847 met duizenden slachtoffers toonde het niet adequaat functioneren van de dienst aan. Er was een tekort aan personeel en een goede administratie ontbrak. Een gevolg was dat de chef van de geneeskundige dienst in Batavia, een verlicht denker, de vereniging tot bevordering

der geneeskunde, wetenschappen en het tijdschrift voor geneeskunde in Nederlands Indië oprichtte. Ook richtte hij de Dokter Djawa-school in Batavia op, een tweejarige opleiding tot inheems arts. Enerzijds was de behoefte aan gezonde werkkrachten op ondernemingen op Java en Sumatra (suiker, kinine en tabak, koffie en thee) groot en anderzijds paste het bij de opkomst van het ethisch reveil in West Europa om de in armoede levende en slecht gevoede bevolking te voorzien van voeding, kleding en medische zorg. Het cultuurstelsel, een soort belasting, riep een toenemende maatschappelijke weerstand op. Het voorstel van Willem Bosch stuitte bij het gouvernement op bezwaren. De raad van Indië ging toch akkoord en op 2 januari 1849 werd bepaald dat 30 jongelieden die de Maleisische en Javaanse taal konden lezen en schrijven in de gelegenheid gesteld werden om zich kosteloos te bekwamen tot inlands geneeskundige en vaccinateur. Na twee jaar onderwijs werden ze geplaatst in de districten waaruit ze afkomstig waren als vaccinateur voor het verlenen van geneeskundige hulp. Naast vrije inwoning kregen ze fl.15 per maand. Het onderwijs werd gegeven door drie officieren van gezondheid. De dokter Djawa – school heeft bestaan tot 1875. Het ontbrak de school aan leerboeken en handboeken. Door ingrijpen van de gouverneur-generaal Jan Rochussen bleef de school een opleiding tot geneeskundige en niet alleen tot vaccinateur, zoals de raad voor Indië wilde. Directeur P. Bleeker stelde Maleisische dictaten samen die door leerlingen overgeschreven werden. Er waren anatomische platen en een kunst lijk van papier-maché bestaande uit ongeveer 200 onderdelen. De lessen werden in het Maleis gegeven. De meeste jongens beheersten het Nederlands niet. Jongens uit eilanden buiten Java hadden een handicap, zij beheersten ook het Maleis niet. Omdat er onvoldoende scholen waren waar men Nederlands kon leren, bleef het Nederlands niet de voertaal. Helaas werden de docenten regelmatig overgeplaatst, wat de kwaliteit van het onderwijs niet ten goede kwam. In 1856 waren er 23 Djawadokters opgeleid.

In 1850 werd de vroedvrouwschool in Batavia opgericht.

Van 1864 tot 1868 werd door Geerlof Wesseling als chef van de geneeskundige dienst een reorganisatie van het onderwijs gerealiseerd. De duur van de opleiding werd drie jaar en het aantal vakken nam toe. Het salaris werd verhoogd tot fl.30. In het eerste jaar was er een voorbereiding tot het onderwijs, waarin in de twee volgende jaren theoretische en praktische vakken gegeven werden. Voorbeelden waren lijkschouwingen, chirurgie op het lijk, inenten en geneesmiddelen bereiden. Er kwam veel commentaar op het nieuwe onderwijs bij voorbeeld in de Javabode en De locomotief. De opleiding zou langer moeten worden. Dit commentaar leidde er toe

dat de regering in Den Haag de bevoegdheden van de dokter Djawa beperkte. Het was niet meer toegestaan zelfstandig geneeskundig werk te verrichten. In 1868 kwam als directeur Jacob van Riemsdijk (officier van gezondheid). Hij bracht een tweedelige opleiding voor de hele archipel tot stand. Elk jaar werden er honderd vanuit de hele archipel afkomstige jongens in een voorbereidende opleiding geplaatst, waarna men zeven jaar later als arts afstudeerde. De leerlingen moesten wel al eindexamen gedaan hebben op een inlandse gouvernementsschool. Vanaf 1875 werd de cursusduur uitgebreid tot zeven jaar. De eerste twee jaren waren voorbereidend onderwijs en vervolgens kreeg men geneeskundig onderwijs. Deze wijziging verliep gelijk met de in 1876 in Nederland ingevoerde wet op het hoger onderwijs. Bovengenoemd curriculum werd in eerste instantie alleen in Batavia (Weltevreden) gegeven. Nog steeds was er tekort aan docenten en lesmateriaal. Inmiddels was over de hele archipel het Hollands-Inlandse onderwijs ingesteld en op enkele plaatsen zelfs Hollands chinees onderwijs. Bij dit onderwijs leerden de kinderen de Nederlandse taal, alsmede hetzelfde basisonderwijs dat Nederlandse kinderen kregen. Ook in die tijd was het onderwijs op neutrale, protestant christelijke of katholieke scholen. Het basisonderwijs was voor de inlandse kinderen gratis. Hierna konden zij naar de mulo of naar de HBS. In 1900 was deze op 22 plaatsen aanwezig. De directeur H.F. Roll (1896-1908) bracht grote verbeteringen in de opleiding aan, mede door vele nieuwe inzichten in onder andere de pathofysiologie (beroemde namen in die tijd waren Koch, Pasteur en Virchow). Met financiële steun van de Deli Maatschappij werd een nieuw gebouw naast het Militaire Hospitaal betrokken. Er waren hier poliklinieken voor heelkunde en oogheelkunde en er kwamen onderwijsbedden in het militair hospitaal. Er werden veel betere dokters dan de dokters Djawa opgeleid. In 1899 werd de school genoemd: school tot opleiding van Indische artsen – STOVIA. De opleiding werd losgemaakt van de militair geneeskundige dienst en geplaatst onder de dienst onderwijs van het gouvernement in de centrale burger ziekenhuisinrichting, het gebouw waar ook in deze tijd nog de medische faculteit van de Universitas Indonesia is gevestigd. Er was een toenemende belangstelling voor tropische geneeskunde, mede door de ontdekking van de verwekkers van cholera, tyfus en malaria en de oorzaken van beriberi, uitgevoerd in het laboratorium voor pathologische anatomie en bacteriologie te Weltevreden onder leiding van CH. Eijkman en van Eecke. CH. Eijkman was van 1888-1896 directeur van de STOVIA en zou in 1929 de Nobelprijs krijgen voor zijn beriberi-onderzoek. Rond 1913 kwam er onder leiding van directeur Noordhoek Hegt een nieuw curriculum en een aanpassing van de onderwijsmethodiek tot stand net

als in Europa. Tevens werden de officieren van gezondheid vervangen door burgerdocenten. Op de wereldtentoonstelling van 1910 in Brussel werd de inzending van de STOVIA een erediploma toegekend. Tien jaar later in 1923 vond wederom een curriculumaanpassing plaats. In 1925 waren er 331 leerlingen ingeschreven waaronder de dokter die mijn moeder van mij verlost. Nadat in 1920 in Batavia een rechtshogeschool en in Bandung een Technische hogeschool – waar de eerste president van Indonesië, Soekarno afgestudeerd is – waren opgericht, wordt de STOVIA omgezet in de Geneeskundige hogeschool en daarmee werd een periode van 75 jaar medisch onderwijs in Weltevreden afgesloten.

Wegens het gebrek aan artsen werd door de gouverneur generaal besloten in 1913 in Surabaya de Nederlands Indische Artsenschool op te richten met zo nodig een vooropleiding. In 1923 werd een nieuw gebouw betrokken waarin nu nog steeds de faculteit geneeskunde van de universiteit Airlangga te Surabaya is gevestigd. Tot aan de Japanse bezetting in 1942 bleef ook daar de mogelijkheid van een vooropleiding bestaan. Uit jaarboeken en almanakken van de Nias-vereniging bleek in 1890 al een bruisend studentenleven te bestaan met dispuutgezelschappen, sportverenigingen, leesclubs en dergelijke. Eind 19^e eeuw kwam gestimuleerd door de toenmalige directeur H.F. Roll van de STOVIA de politieke bewustwording van de studenten op gang. Het ethisch reveil (ook in Nederland opkomend met betrekking tot koloniale politiek) leidde in 1908 tot de oprichting van de eerste politieke partij Budi Utomo (mooie inspanning) door de arts Wakidin en enkele medische studenten. Mede daardoor was er een grote deelname van medische studenten en artsen aan de onafhankelijkheidsbeweging na de tweede wereldoorlog. Pas na de Nieuw Guinea-crisis in 1958 verlieten alle Nederlandse docenten Indonesië.

Thans zijn er 72 medische faculteiten in Indonesië. Behalve de opleidingen was er ook vanaf ongeveer 1850 geneeskundige zorg door zendelingen die via het christendom verspreid over de archipel medische zorg verleenden. Er was maar één protestante kerk van Nederlands Oost-Indië – geen doopsgezinde of gereformeerde. Ook was er een Rooms Katholieke kerk aanwezig. De protestanten waren vooral op Sumatra, Ambon en Celebes (nu Sulawesi) vertegenwoordigd. Daar waren dan ook nogal wat in Nederland opgeleide zendingsartsen werkzaam. Onze eerste voorzitter drs. P.A. Coumou was zo'n zendingsarts op Sumatra (NB in de geboorteplaats van mijn neef). De plaats heet Sibolga. In 1940 waren er 22 HBS 'en in Indië, 90% leerlingen waren inlands, van wie 60% meisjes. In Jakarta was er een gymnasium dat door Hella Haase bezocht werd.

Voor iedereen toegankelijk onderwijs is de basis voor het huidige medische onderwijs in Indonesië geweest, waarbij inkomen van de ouders geen rol speelde.

De gegevens zijn vooral verkregen van Prof. Dr. R.P. Zwierstra, UMCG. uit Tijdschrift voor Medisch Onderwijs, april 2009 / vol.28 blz. 81-89.

J.A, Leezenberg